

Wstęp

W społeczeństwie polskim religijność jest ważnym wymiarem życia wielu ludzi. Z badań przeprowadzonych przez CBOS w 2006 roku wynika, że religia stanowi istotny element życia Polaków. Świadczy o tym fakt, iż 77% badanych ocenia jej rolę w swoim życiu jako ważną lub bardzo ważną, a jedynie dla 12% nie ma ona żadnego znaczenia (Znaczenie religii w życiu Polaków. Komunikat z badań. CBOS 2006). Inne badania pokazały, że 95% respondentów stanowią zadeklarowani katolicy, a ponad połowa regularnie praktykuje (O religijnym i społecznym zaangażowaniu Polaków w lokalnych parafiach. Komunikat z badań. CBOS 2011). Powszechnie deklarowana wiara w Boga jest uznawana za trwałą cechę polskiego społeczeństwa. Przez ostatnie 20 lat utrzymuje się ona na stabilnym i wysokim poziomie. Od końca lat 90. ponad 90% badanych uważa się za ludzi wierzących (Zmiany w zakresie podstawowych wskaźników religijności Polaków po śmierci Jana Pawła II. Komunikat z badań. CBOS 2015).

Polska jest jednym z krajów europejskich, w których religijność manifestuje się w charakterystyczny sposób. Religijność polskiego społeczeństwa jest ciągle żywa i dynamiczna, choć należy ją analizować w różnych obszarach. Jej cechą typową jest konserwatyzm i ściśle powiązanie z narodowością, stąd też mały pluralizm religijny. Obserwowane obecnie jego większe nasilenie jest konsekwencją postępu i migracji społecznej, jak również pogłębiającej się globalizacji. W takiej sytuacji niezwykle ważne jest, aby wzmacniać konieczność rozwijania religijności dojrzałej i wewnętrznej, będącej gwarantem zaspokajania potrzeb duchowych człowieka, silnie powiązanej z jakością życia intrapsychicznego i społecznego (K. Krzeziński i in., 2014).

Człowiek tworzy własną religijność, odkrywając Boga wiary. Religijność ta jawi mu się jako fenomen trudny do opisanego. Nie jest ona gwarantem spokojnego życia ani zabezpieczeniem przed konfliktami. Religijność dostarcza człowiekowi czegoś więcej niż psychoterapia, ale i więcej też od niego wymaga. Nie jest bowiem zwykłym środkiem zapewniającym higienę psychiczną, gdyż jej zadaniem jest zbawienie człowieka. Wobec tego religijność jest autentycz-

na jedynie wtedy, gdy ma charakter egzystencjalny, gdy człowiek świadomie na nią się decyduje i ma czas na to, by mogła się rozwinąć (V. Frankl, 1978, za: S. Głaz, 2003).

Religijność jest bardzo ważnym zjawiskiem, co implikuje szczególne zainteresowanie nią wielu badaczy oraz uzasadnia podejmowanie analiz w kontekście jej związku z życiem ludzkim oraz funkcjonowaniem człowieka w społeczeństwie (E. Wysocka, 2000). Na przestrzeni lat przedstawiciele różnych dziedzin naukowych, m.in. filozofii, socjologii, psychologii, próbowali scharakteryzować istotę religijności. Okazało się jednak, iż nie jest to łatwe zadanie, o czym świadczy wielość definicji, koncepcji, sposobów ujmowania i interpretowania tego zjawiska. Wynika to niewątpliwie z tego, iż religijność jest konstruktem złożonym, trudnym do wszechstronnego poznania. Pomimo to dorobek wymienionych dziedzin w kontekście religijności jest znaczący, co zauważa się zarówno w obcojęzycznej, jak i polskiej literaturze przedmiotu. Jest to niewątpliwie stan korzystny, gdyż fakt złożoności fenomenu religijności wymaga interdyscyplinarnej refleksji naukowej, prowadzącej w konsekwencji do zintegrowania uzyskanej wiedzy (A. Bronk, 2003).

Dyscypliną naukową, w której problematyka religijności nie doczekała się zbyt wielu opracowań na gruncie polskim, jest pedagogika specjalna. Dostępne w tym obszarze prace polskich autorów poświęcone są wybranym zagadnieniom i odnoszą się do niepełnosprawności intelektualnej (J. Kostrzewski, 2000; E. Zasępa, 2006; A. Kiciński, 2007; B. Rozen, 2008; W. Janocha, 2011) i ruchowej (W. Janocha, 2008, 2011), podczas gdy badacze zagraniczni koncentrują się głównie na niepełnosprawności ruchowej (m.in.: B.B. Riley i in., 1998; G. Fitchett i in., 1999; K. McNulty, H. Livneh, L.M. Wilson, 2004; A. Büssing, T. Ostermann, P.F. Matthiessen, 2005a, 2005b; E.N. Matheis, D.S. Tulsy, R.J. Matheis, 2006; D. Cohen, D.P. Yoon, B. Johnstone, 2009; B. Johnstone, D.P. Yoon, 2009; K.M. Chlan, K. Zebracki, L.C. Vogel, 2011). Jeśli chodzi o problematykę religijności osób z niepełnosprawnością wzrokową, to jest ona zdecydowanie częściej analizowana w opracowaniach obcojęzycznych (M. Brennan, G. Cardinali, 2000a, 2000b; M. Brennan i in., 2001; M. Brennan, 2002, 2004; M. Brennan, T. MacMillan, 2008; M. Yampolsky i in., 2008) niż rodzimych (D. Lipiec, 2011). Zestawienie dostępnych prac wskazuje na wyraźne dysproporcje w zasobach literatury krajowej, gdyż pomimo intensywnego rozwoju badań prowadzonych w Polsce nad różnymi aspektami niepełnosprawności wrokowej, ujmowanie jej w kontekście religijnym jest rzadko poruszonym zagadnieniem, choć wydawałoby się, że w państwie, w którym dominuje religia chrześcijańska, temat ten powinien cieszyć się większym zainteresowaniem. Wobec tego pojawia się potrzeba podejmowania dalszych prac empirycznych zmierzających do pogłębienia zasygnalizowanej problematyki.

Zasadność takiego postulatu wynika z kilku przyczyn. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na przewagę modelu biopsychospołecznego w rozumieniu istoty niepełnosprawności. Przyjęcie, ale we właściwych proporcjach, biologicznego i społecznego aspektu powstawania niepełnosprawności oraz czynników środowiskowych i cech osobistych, mających istotny udział w powstawaniu problemów i ograniczeń osób z niepełnosprawnością (J. Kirenko, 2007), wiąże się z postulatem holistycznego podejścia do człowieka z niepełnosprawnością. Człowiek jest pewną całością i w taki sposób należy go traktować, również jako uczestnika badań naukowych. Jeśli przyjmujemy, że powinien on rozwijać się harmonijnie we wszystkich obszarach swojego funkcjonowania, obszar religijny nie może być pomijany (K. Krzemiński i in., 2014), co bezpośrednio wiąże się z potrzebą włączenia go w proces podejmowanych oddziaływań rehabilitacyjnych (W. Dykcik, 2003b).

Za koniecznością empirycznego określenia religijności osób z niepełnosprawnością wzrokową przemawia także fakt, iż religijność jest ważnym czynnikiem wiążącym się ze strukturą psychiczną człowieka, a jednocześnie istotnym podsystemem osobowości, który posiada odniesienia do wielu sfer ludzkiego funkcjonowania (Z. Chlewiński, 1989, 1991; S. Kuczkowski, 1998; Cz. Walesa, 1998). Wielu badaczy, np. Z. Chlewiński (2000), R.W. Hood, J.R. Hill, P.C. Spilka (2009), H.G. Koenig (2007), uznaje religijność za istotną siłę motywacyjną i regulacyjną, nieodzownie związaną z funkcjonowaniem człowieka. Wynika to z tego, iż wiara w Boga i rzeczywistość transcendentną, jeśli oczywiście spełnia kryterium dojrzałości, może nadawać znaczenie i sens życiu człowieka, także obciążonego niepełnosprawnością. Trzeba jednak mieć świadomość występowania wielu czynników i procesów, które odnoszą się do samej religii, jak również psychiki i natury człowieka, oraz tego, że powiązania zachodzące pomiędzy religijnością a cechami psychicznymi człowieka mają charakter dwukierunkowy (Z. Chlewiński, 1987; V. Saroglou, 2002; D. Krok, 2005, 2009a).

Kolejnym ważnym argumentem jest dostępność narzędzi stosowanych do pomiaru różnych aspektów religijności, które zostały opracowane w Polsce lub doczekały się adaptacji¹. Ich użyteczność powinna być ciągle weryfikowana w różnych grupach badawczych, także w grupach osób obciążonych niepełnosprawnością, co z pewnością jest wyzwaniem dla kolejnych pokoleń badaczy zainteresowanych problematyką religijności osób z niepełnosprawnością.

Zasadniczym celem niniejszego opracowania jest próba scharakteryzowania religijności osób z niepełnosprawnością wzrokową, tzn. niewidomych

¹ Dostępne na ten temat informacje można znaleźć m.in. w opracowaniach: S. Tokarski (2011); M. Jarosz (2011).

i słabowidzących² w kontekście jej korelatów psychospołecznych ujętych w wymiarach wartości, poczucia sensu życia, potrzeb psychicznych, samooceny, przekonań na temat świata i własnej skuteczności, poczucia osamotnienia. Wprowadzenie do badań grupy złożonej z osób widzących pozwoliło poszerzyć płaszczyznę interpretacji wyników. Takich badań w Polsce dotychczas nie prowadzono. Można zatem uznać, że przyjęty w planie empirycznym układ zmiennych i zależności pomiędzy nimi cechuje się oryginalnością, a podjęta eksploracja nabiera znaczenia w aspekcie poznawczym i praktycznym.

Teoretycznymi ramami niniejszej pracy są osiągnięcia dwóch dziedzin naukowych. Jedną z nich jest pedagogika specjalna, a zwłaszcza jej subdyscyplina, tj. pedagogika niewidomych i słabowidzących, która pozwoliła nakreślić specyfikę funkcjonowania osób z tą niepełnosprawnością. Drugą natomiast jest psychologia, w szczególności psychologia religii, z perspektywy której przeanalizowano fenomen religijności. Warto podkreślić, iż w podjętych badaniach religijność została ujęta, zgodnie z propozycją S. Hubera, jako system osobistych konstruktów religijnych. Im bardziej centralne miejsce w systemie konstruktów osobistych człowieka zajmują treści o charakterze religijnym, tym silniej wiążą się z jego myśleniem, odczuwaniem i zachowaniem. Koncepcja ta jest relatywnie nowa, dlatego też zasługuje na uwagę w eksploracjach nad religijnością (D. Krok, 2009a), również religijnością osób z niepełnosprawnością wzrokową.

Niniejsza publikacja zawiera siedem rozdziałów, spośród których trzy pierwsze stanowią część teoretyczną, a cztery kolejne mają charakter badawczy. Rozdział pierwszy poświęcono problematyce niepełnosprawności wzrokowej. Ukazano w nim różne modele niepełnosprawności, ze szczególnym uwzględnieniem modelu biopsychospołecznego całościowo opisującego funkcjonowanie człowieka. Następnie dokonano ustaleń terminologiczno-klasyfikacyjnych w obszarze niepełnosprawności wzrokowej, zwracając uwagę na ujęcie medyczne i funkcjonalne oraz zaprezentowano czynniki etiologiczne. W rozdziale tym przedstawiono także następstwa niepełnosprawności wzrokowej, które ze względu na specyfikę funkcjonowania osób dorosłych

² Termin „słabowidzący” zastąpił wcześniej powszechnie używany w literaturze przedmiotu termin „niedowidzący” (T. Majewski, 1983; A. Pielecki, E. Skrzetuska, 1991; Z. Sękowska, 1998), który został odrzucony ze względu na jego negatywne znaczenie (W. Dykcik, 2001). Wprawdzie w literaturze funkcjonuje pisownia rozłączna terminu „słabowidzący” obok łącznej, ale ta druga nie wzbudza sprzeciwu językoznawców, dlatego też zastosowano ją w pracy. Pisownię łączną dopuścił Przewodniczący Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN – prof. dr hab. Walery Pisarek (B. Szczepankowski, 1999, za: M. Kalbarczyk, 2004). Pisownię rozłączną, jak i termin „niedowidzący”, utrzymano wyłącznie w tytułach prac źródłowych. Natomiast w celu zachowania jednolitości terminologicznej w poszczególnych częściach monografii pojawia się jedynie termin „słabowidzący”, którym zastąpiono także termin „niedowidzący” w pracach z lat wcześniejszych.

srowadzono do następujących sfer: funkcjonalnej, psychicznej, społecznej i zawodowej. Przybliżono również kwestię wyrównywania szans życiowych osób z niepełnosprawnością wzrokową, w tym wyrównywania szans przez: usprawnianie orientacji przestrzennej, pokonywanie trudności w wykonywaniu czynności codziennych, rozwijanie umiejętności społecznych, tworzenie możliwości pracy zawodowej, udział w życiu kulturalnym, uprawianie sportu i turystyki, uczestnictwo w życiu religijnym. Treść rozdziału drugiego skupia się wokół problematyki religijności człowieka w kontekście problemów niepełnosprawności. Skoncentrowano się w nim na kwestiach bezpośrednio dotyczących różnorodności i wieloznaczności terminologicznej pojęć „religia” i „religijność”, zwracając przy tym szczególną uwagę na spojrzenie prezentowane przez psychologię oraz scharakteryzowano psychologiczne źródła religijności, a przede wszystkim: teorię instynktu, doświadczanie własnej skończoności i ograniczoności, ludzkie niepokoje i lęk wobec śmierci, mechanizm projekcji i kompleks Edypa, tworzenie się własnej tożsamości i motywy hubrystyczne, motywację poznawczą i przejmowanie religijności od rodziców. Kolejne sekcje rozdziału drugiego poświęcono współczesnym psychologicznym koncepcjom religijności, tj.: koncepcji religijności jako czynnika ukierunkowującego funkcjonowanie osobowości człowieka, koncepcji religijności jako czynnika integrującego osobowość, koncepcji religijności jako systemu osobistych konstruktów religijnych, koncepcji religijnych stylów poznawczych, koncepcji religijnego radzenia sobie ze stresem. Końcowa część tego rozdziału zawiera przegląd badań dotyczących religijności osób z niepełnosprawnością, ze szczególnym uwzględnieniem osób z niepełnosprawnością wzrokową. Sprawozdawczy charakter zaprezentowanych opracowań uwzględnia także doniesienia empiryczne dotyczące duchowości osób z niepełnosprawnością, przy czym skupiono się na badaniach prowadzonych wśród wyznawców religii chrześcijańskiej, co bezpośrednio wiąże się z orientacją przyjętą w niniejszej pracy. W rozdziale trzecim dokonano analizy psychospołecznych korelatów religijności osób z niepełnosprawnością wzrokową. Zaliczono do nich: wartości, poczucie sensu życia, potrzeby psychiczne, samoocenę, przekonania na temat świata i własnej skuteczności, poczucie osamotnienia. W poszczególnych podrozdziałach starano się nie tylko wyjaśnić istotę danej zmiennej, z uwzględnieniem jej znaczenia dla funkcjonowania człowieka, ale zaprezentowano dostępne w literaturze przedmiotu badania polskojęzyczne i obcojęzyczne odnoszące się do funkcjonowania osób niewidomych i słabowidzących w wymiarach: wartości, poczucia sensu życia, potrzeb psychicznych, samooceny, przekonań na temat świata i własnej skuteczności, poczucia osamotnienia.

Rozdział czwarty dotyczy kwestii metodologicznych. W rozdziale tym, w kontekście stanu dotychczasowych badań w zakresie religijności osób

z niepełnosprawnością wzrokową i jej korelatów psychospołecznych, przedstawiono najpierw zarys problematyki badawczej. Zawarto w nim także cel pracy, problemy badawcze i hipotezy oraz opis zastosowanych narzędzi badawczych, które wykorzystano do zgromadzenia materiału badawczego, pozwalającego zweryfikować sformułowane hipotezy. Skoncentrowano się w nim ponadto na zaprezentowaniu głównych kryteriów doboru badanych osób (wyznawanie religii chrześcijańskiej, czas co najmniej 2 lat od zdiagnozowania niepełnosprawności wzrokowej), kryteriów dodatkowych, pozwalających, oczywiście w miarę możliwości, ujednoczyć badane grupy (płeć, wiek, wykształcenie, miejsca zamieszkania) oraz charakterystyce osób badanych, z uwzględnieniem podstawowych zmiennych socjodemograficznych i medycznych. Ostatnią sekcję rozdziału czwartego poświęcono opisowi zastosowanych metod analiz statystycznych. W rozdziale piątym i szóstym dokonano porównania trzech wyodrębnionych grup osób badanych (niewidomi, słabowidzący, widzący) w zakresie wskaźników i wyniku ogólnej centralności religijności oraz szczegółowych wymiarów składających się na funkcjonowanie psychospołeczne. W rozdziale siódmym zweryfikowano zaproponowany model badawczy i ukazano analizę związków pomiędzy religijnością badanych osób niewidomych, słabowidzących i widzących a funkcjonowaniem psychospołecznym w wymiarach: wartości, poczucia sensu życia, potrzeb psychicznych, samooceny, przekonań na temat świata i własnej skuteczności, poczucia osamotnienia. Umożliwiło to poznanie i wyjaśnienie powiązań występujących pomiędzy przyjętymi wskaźnikami zmiennej zależnej i jej wynikiem ogólnym a wymiarami zmiennych niezależnych badanych osób, a zwłaszcza określenie ich międzygrupowej specyfiki.

W podsumowaniu udzielono odpowiedzi na sformułowane pytania badawcze oraz ustosunkowano się do przyjętych hipotez, nawiązując do kontekstu dotychczasowych ustaleń teoretycznych i empirycznych. Wskazano także na implikacje płynące z badań.

Niniejsza publikacja adresowana jest do pedagogów specjalnych, psychologów, socjologów, teologów, jak również wielu innych zainteresowanych problematyką religijności osób z niepełnosprawnością, zwłaszcza osób z niepełnosprawnością wzrokową, zarówno w aspekcie rozważań teoretycznych, jak i praktyki rehabilitacyjnej.

Serdecznie dziękuję Wszystkim, którzy wspierali mnie w realizacji podjętego zadania. Słowa wdzięczności kieruję także do moich Respondentów.